

**"Томас Ман:
Болест и престъпление у Ницше и Достоевски"**
доклад на Емануил А. Видински

**Това е само част от един по-голям текст.
Някои от допълнителните бележки бяха изложени на семинара "Ъгъл" в хода на дискусиата.**

Лев Шестов поставя в началото на текста си "Достоевски и Ницше" следният цитат от Бодлер: "...Обичаш ли ти прокълнатите? / Кажу, знаеш ли ти непростимото?" За Томас Ман думите "престъпност" и "прокълнати" са смисловообразуващи в паралелната съпоставка между Ницше и Достоевски. "Непростимо" е любопитството на тяхното познание, границите, до които то достига и подземията, в които слиза. Любопитството е недопустимият и "престъпен" стремеж, границите са неговият резултат, а подземията са състоянията, които свидетелстват за "прокълнатите", за "преследваните от съдбата и демонично обладаните", където "светецът и престъпникът се сливат..." За Томас Ман е "невъзможно да се говори за гения на Достоевски, без да се спомене натрапващата се дума "престъпност", за него "няма съмнение, че подсъзнанието и дори съзнанието на този титаничен творец е било винаги обременено от тежкото чувство за вина, от чувството за престъпност..." В есето си "Достоевски - с мярка" той обръща изключително внимание на болестта; в конкретния случай на епилепсията. Нейните корени той открива "несъмнено" в сексуалността, въпреки че признава незнанието си относно медицинската гледна точка. За Томас Ман в основата на "тази ужасна депресия и дълбока печал", на "незайната вина", която следва всеки припадък, лежи сексуалният нагон. За разлика от него, Фройд е бил наясно с невропатологичното естество на епилепсията и в текста си "Достоевски и отцеубийството" изказва предположението, че тя всъщност е вероятно хистероепилепсия, т.е. тежка истерия. В книгата си "Проблеми на епилепсията", в главата "Епилепсия и истерия" медикът Кирил Чолаков отбелязва наличието на "двойственост на съзнанието, произтичаща от сегашна дисхронозия", т.е. съзнанието за сегашно време е накарнено и объркано. "Болният съзнава всичко, което върши, но времето, в което мисли, че го върши, е от миналото, а се преживява от него като сегашно". След припадък, болният се пробужда, но не се опомня. Той изпада в някакво сомнамбулоподобно състояние, в което върши неадекватни, но подредени и целесъобразни действия, произтичащи от несбъднати желания и нагони. Това са дълго и упорито подтискани тайни помисли - от най-малките ежедневни желания, до агресивни крайности. След опомнянето, което често идва след дълбок сън, настъпва пълна амнезия у болния; за него времето е спряло в момента на припадък, т.е. съзнание и спомен за периода от пристъпа до опомнянето липсва. Ако приемем за вярно изказването на Томас Ман, че не е бил наясно с медицинската гледна точка на конкретната болест, то можем да кажем, че той вероятно е усетил една от възможните причини за неясното чувство за вина, което тежи на съвестта на Достоевски след опомнянето от поредния епилептичен припадък. В изследванията за Достоевски отдавна стои въпросът за някакво тежко престъпление в миналото му, свързано с изнасилването на малолетна. Самият той често е споменавал подобна вероятност. Един пример е случая, който отбелязва Томас Ман: когато бил на гости на някакъв помешчик, "състоятелен, уважаван и мил човек", Достоевски разказал за един свой сюжет, в който пиян мъж, подтикнат от не по-малко пияните си приятели, изнасилвал едно десетгодишно момиченце. Томас Ман споменава и твърдението, че той признал на омразния му Тургенев, че сам е извършил подобно престъпление. Но най-категоричния сигнал за това, че тази тема занимава Достоевски е постоянно появяващата се в произведенията му нишка, свързана всеки път с разврата с малолетни. Това е и основната причина Фройд все пак да вижда психологията на престъпника у него. Той признава за силната вътрешна съпротива, която го възпира да разглежда Достоевски като грешник и престъпник. Според него за престъпника са характерни две черти: безгранично себелюбие и силна деструктивна склонност, породени от липсата на обич към ближния. У Достоевски, напротив, се забелязва дори силна любвеобилност. Причината, поради която Фройд все пак го причислява към престъпника е "избора на неговите сюжети". Това, което го предпазва от реално изживяване на нагона, тоест от извършването или вършенето на престъпления, е вътрешната насоченост на разрушителната му сила, от неговата автоагресия, поради което Фройд го причислява към мазохистите. Тежкото чувство на вина, което изпитва Достоевски след опомнянето, депресията и разстроеността идват вероятно от несигурността дали във времето от припадък до опомнянето, той не е посегнал да извърши злодеянието, което така го е занимавало; да изнасилва малолетна. Дори да не е посмял, угризенията на съвестта от оголването на подобно желание е немалка причина за самообвинения и разстроеност. Вероятно за самия него, тоест за тежкото му чувство е били в момента без значение дали го е извършил или не. Самото осъзнаване на подобна склонност, на подобен тъмен и дори срамен нагон е било причина за самообвинения и настъпващите часове на "духовна пустота". Несигурността какво се е случило или дори случвало, когато е настъпвала т.нар. "сегашна дисхронозия", ужаса от амнезията и все пак наличието на осъзнатост на развратната склонност към малолетни, са били част от многото причини Достоевски да не може да се справи с това тежко знание за себе си. А че не се е справил свидетелстват именно сюжетите, в които така често се появява този мотив. Отгук и разпространеното мнение за "опознаването на подземията", на личната бездна, за която той рано или късно си е дал сметка. Лев Шестов пише: "Той самият се

страхувал да мисли, че "подземието", което така ярко обрисувал, било нещо не съвсем чуждо нему, а свое собствено, родно." В произведенията на Достоевски става дума "за изповед и ужасяващо признание, за безпощадно разкриване на собствените престъпни дълбини на съвестта...за вледеняващи откровения" (Томас Ман). В един момент той е трябвало да признае пред себе си този мръсен и опустошителен нагон, да застане с отворени очи пред него. Така се е освободил от мятането между предчувствие, подтискане и несигурност, но съзнанието за това "подземие" го е измъчвало и притискало още повече поради своята категорична заявеност. Томас Ман обръща внимание на болестта на Ницше: "умира от прогресивен паралич, страдание, чиито сексуален произход не подлежи на никакво съмнение". Той окачествява медицинското гледище по въпроса като "ограничена перспектива" и аргументира тезата си с довода, че именно болестта на Ницше го довежда до "смъртоносно познание...до ужасна и направо престъпна степен на вникване в същността на нещата". Томас Ман вижда в болестта и на Достоевски, и на Ницше една изключителна предпоставка за тяхната гениалност. Но не всеки болен е способен да извлече от състоянието си онова извисено одухотворяване, базирано на основата на болестта и достигнало крайната си степен въз основа на индивидуалната воля. За Томас Ман болестта е само предпоставка да се развие духовната воля, не еднолична причина; в неговата концепция има един здрав и един болен начин да бъдеш болен. Но в съпоставянето на Ницше и Достоевски има две важни, макар и вътрешно свързани и донякъде условни разлики. Първата е физическа и свързана с развитието на болестта и нагона, втората е ментална и свързана с пътя. Ницше се заразява на младини със сифилис, който с годините се задълбочава и стимулира духовните му сили. Процеса на осъзнаване на сексуалния нагон към малолетни (включително и на евентуалното му реално осъществяване) се проточва и оголва с години у Достоевски преди да достигне степента на категорично изясняване в самооткровението. Произведенията на Достоевски биха могли донякъде да осветят хронологичното развитие на това самоосъзнаване. В последните си текстове (открито художествени и не дотам открито художествени, т.е. "Дневници"-те) той борави някак по-открито и наглед спокойно с тази тема - осъзнаването вече е приключило, сега то подлежи единствено и само на оценка или самоосъждане, но не и на съмнение. Тоест със заразяването Ницше си нанася от рано категоричен белег, който предотвратява колебанието и мятането между признание и отричане. Не става въпрос за нарочно и целесъобразно действие (каквото е случаят с Томас-Мановия "Фаустус"), но сифилисът запазва спомена за пребиваването в публичния дом в Кьолн осезаемо до край и лишава съзнанието от вероятността да забрави момента, в който обществено неприетия нагон се е оголил и проявил.* Тоест докато Ницше извършва "срамно" действие, чиито последствия се задълбочават и физически, и духовно с времето, то у Достоевски последствията от "срамната постъпка", извършена или не, съпътстват целия мъчителен процес на нейното осъзнаване, което, условно прието, се случва най-пълно, когато Достоевски е на години, до които Ницше не доживява. Вторият пример е тясно свързан с първия. И за двамата, Томас Ман, а и не само той, пише като за "прокълнатите", "демонично обладаните", "опозналите ада"...За тези, които *знаят*, които *познават* подземието, пъкляла. Подобно на предишния пример, и тук може да бъде отбелязана една условна обратна пропорционалност на пътя. Психологическата картина и на Ницше, и на Достоевски е сложна и подлежи на многостранен анализ. Назовими са само части от нея, както и само няколко причини за това тяхно *познание* на ада. При Достоевски малка част от тези причини са каторгата, епилепсията, чиито пулс се ускорява или забавя различно във времето, сексуалния комплея, загубата на предишните идеали (една от най-важните общи черти у двамата и причината, в която Томас Ман намира обяснение защо Ницше нарича Достоевски "свой велик учител"), част от които е болезненото откритие, че не всеки "ти е брат"...Когато е над тридесетгодишен, той вече е бил в ада, носи го у себе си, адът е в самия него; в някакъв смисъл Достоевски е. В реалния живот той само открива части от този ад, от мястото, на което е бил, разкрива етапи на едно вече цяло, на едно станало, а и самият живот му ги открива. П.Бицили пише "...героите на Толстой - с тях аз живея. Героите на Достоевски аз *съзрявам*" (курсивът мой), защото те не живеят, "не стават" във времето". Те са дадено проявление на вече случила се същност и с всяко свое проявление те само доосъществяват автора си, доразкриват го. Достоевски се движи от бездната към нейното реализиране в живота му, от вътрешното й наличие към осъществяването и прилагането й към реалността, към действителния живот на художествените образи. "Цялата дейност на...героите на Достоевски всъщност се свежда до *автоекспериментиране* (курсивът мой) с цел да се провери дали човек е свободен" (Бицили). А проверката на свободата е всъщност решена, тя (свободата) не може да се случи в реалния живот, нейното крайно проявление е в отвъдното, в смъртта (Кирилов). Но до тази истина Достоевски достига едва в "Бесове", тоест към края на живота си. Томас Ман свързва Достоевски с ада, но не като човек, изкушен от дявола, в никакъв случай не фаустовски, а като някой, познал този ад - слязъл, изгорял и излязъл. Той не е изкушен, нито пък е самият Мефистофел. В очите на Томас Ман такъв е Ницше. - изкушеният, прекрачилният, гневният. Доловима е някаква подчертаност на това прекрачване, на движението, на съзнатото "посягане към". Докато Достоевски е бил в ада и се е върнал, Ницше отива там. Неговото подземие се задълбочава с времето, развива се и героят на книгите му, който е самият той. За него пропадането е финала, вцепенението му тепърва предстои. Не случайно Томас Ман го взима за прототип, макар и условен, на своя "Фаустус". Във визията на писателя той е изкушеният от Мефистофел, този, чиито договор изтича и след даденото време настъпва разплатата. Разбира се, това е едно художествено възприемане на нещата, но то ясно подсказва начинът, по който Томас Ман усеща Ницше. Докато у Достоевски мъчителните процеси са следствие от подземието, у Ницше те са предчувствия; болезнени пристъпи на вдъхновение, които се вдълбочават и които завършват с тежко вцепенение, продължило единадесет години.